

OSMANLI- TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÂŞIK ŞİİRİNİN BELİRLEYİCİ ROLÜ*

Prof. Dr. Erman Artun

Kültür kaynaklarının Orta Asya'dan Anadolu'ya çağlar boyu süren bir süreçte Türk şiirini şekillendirici etkisi vardır. Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra dünya görüşü ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişiklikler şiire de yansımıştır. 10.yüzyıldan başlayarak İslâmî kültür ve Arap Fars şiirinin etkisiyle Türk şiiri yeni konular ve anlatım biçimleri kazanarak yeniden şekillenmeğe başlamıştır.

13. yüzyılda, Türk şiiri, 1) Nazım şekli ve vezin 2) Tercüme 3) Konu olmak üzere üç kolda gelişmiştir. Bu yüzyılda yazılı edebiyatın kültür malzemesi Farsça'dan kurtulup Türk diline dönmeğe başlamıştır(Kut,1994: 127). Anadolu'da yeni bir kültür senteziyle oluşan Türk edebiyatı aynı kültür kaynaklarından beslenmelerine rağmen, bu ortak malzemenin çevrelere farklı yansımaları nedeniyle divan edebiyatı, âşık tarzı Türk halk edebiyatı ve dinî tasavvufî halk edebiyatı adlarını alan üç disipline ayrıldı. Fakat sanatçıların hayatı algılayışları çok farklı değildir(Artun,1996:14).

Ozan- baksı veya destan geleneği diye adlandırabileceğimiz İslamiyet öncesi Türk edebiyatı geleneği Anadolu'da İslamiyet ve Osmanlı kültür potasında şekillenmiştir. Bu gelenek yeni coğrafyada, yeni bir hayat anlayışı ve beğenisine cevap verecek bir biçim ve öz kazanmıştır. Tasavvuf diğer edebiyatları olduğu gibi âşık edebiyatını da şekillendiren bir yol, bir yaşama biçimi olmuştur. Şiiri Anadolu'da şekillenirken yeniden yapılanmıştır. Büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültür edebiyatta farklılıklar doğurmuştur. Anadolu'da ise konar-göçer, köy, kasaba çevrelerinde İslâmî kültür etkisiyle, Orta Asya kültüründen farklı, fakat büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültürü de yakalayamayan bir çevre oluşmuştur(Artun,1996:11-25).

Divan edebiyatı dil ve anlatımda halktan gittikçe uzaklaşmakla birlikte halk edebiyatını düşünce ve anlatım yoluyla sürekli beslemiştir. Divan şiiri millî ve yerli kaynaklardan uzaklaşıp dış kaynaklardan etkilenmiş, halk şiiri ise millî ve yerli kaynaklara belli ölçüde bağlı kalıp dış kaynaklardan daha az etkilenmiştir(Artun,1996:11-25). 13.-15. yüzyıllar Türk edebiyatının geçiş dönemidir, İslâmiyet öncesi edebiyatın yansımaları kuvvetlidir, eski edebiyatın bir çok ögesi korunurken İslâmî ve millî öğeler yeni kültürde başarıyla birleştirilmiştir.

* Folklor Halkbilim Dergisi , 2003, C.6, S. 51, İstanbul, s. 34-37

Milli öz'e bağlı epik şiirler söyleyen ozan-baksılar Anadolu'da yeni kültürel kimlikle yeniden şekillenen Türk edebiyatında yerini İslâmî öze bağlı lirik şiirler yazan divan edebiyatının şairlerine, tekke edebiyatının hak âşıklarına, âşık tarzı şiirin âşıklarına bıraktılar. Yeni nazım anlayışı ve aruz ölçüsüyle yeni ve klasik bir edebiyat oluşturmağa çalışan aydın kesimin yanında dörtlük esasına ve hece ölçüsüne dayanan edebiyat geleneği de âşıklarca sürdürüldü, iki ayrı yapı ve anlayış çerçevesinde gelişen Türk edebiyatı sosyal hayata bağlı olarak sürdü (Eraslan,1994:114). İslâmiyet sonrası ilk dönemde, İslâmî kültüre rağmen İslâmiyet öncesi yaşama biçimiyle olan bağlar korunmuştur. Şiirde de Türk kültür tarihi içindeki zincirleme sürekliliği bulabiliriz, İslâmiyet öncesi şiirler yerini dinî konulu şiirlere bırakmış ya da bünyesine yeni öğeler olarak İslâmî yapıya bürünmüşlerdir (Kaplan,1981:1). Bunun yanında dinî menkıbeleri, kıssa ve destanları anlatan meddah, kıssahan adlı sanatçılar edebiyatımıza İslâmî kaynaklı konular taşımaktaydılar (Köprülü,1981:41-42). Yeni coğrafyada bir yandan tercümelerle Arap ve İran edebiyatlarına uygun yeni bir edebiyat anlayışı oluşurken, diğer yandan Arap ve İslâm edebiyatlarından gelen kahramanlık hikayeleriyle dinî-destanî edebiyat ve geniş halk kitlelerine seslenen Türk şiir geleneği sürüyordu (Çetin,1997:30). Eserlerdeki İslâmî öğeler Türk dünya görüşü ve kültürüyle yeniden şekillenmiştir.

Efsane ve tarihin kaynaştırıldığı sözlü gelenekte oluşan ozan-baksıların Anadolu'ya taşıdıkları kültür, âşık şiirini beslemiştir. Bu gelenek İslâmiyet ve Anadolu kültür potasında şekillenerek oluşmuştur. Âşıklık geleneği Osmanlı Türk kültür varlığının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Âşıklık kendine özgü icra töresi, geleneğe dayalı yapısı âşık olmak ve âşıklığı sürdürmek için gereken kuralları olan bir gelenektir (Artun,1996:19). 13.-15. yüzyıllar arasında Anadolu halk edebiyatı geleneğini bir yönüyle derviş âşıklar temsil etmişlerdir. Bunlar İslâmiyet öncesi inanç sistemlerinde varlığını sürdüren yarı kutsal âşıklık geleneğini sürdürmüşlerdir.

Hicretin ilk yüzyılından itibaren bir züht ve takva anlayışı içinde ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf hareketi miladî 9. yüzyıldan sonra geniş ve renkli bir düşünce sistemi olmuştur. 11. yüzyılda tarikatların kurulmasıyla tasavvuf bütün İslâm âlemine yayılmıştır (Ocak,1984:1). Türk kültür tarihi açısından Anadolu'da dinsel inançlara değişik bakış açıları tarikatları doğurmuştur. Anadolu sufiliği İslâmiyet öncesi inanç sistemleri ve sosyal yaşamın etkisiyle karışmış Anadolu'ya özgü bir sentez oluşturmuştur (Güvenç,1993:138).

Türkler arasında ilk olarak Orta Asya'da Ahmet Yesevî ile görülmeye başlayan tasavvuf akımı daha sonra Moğol istilasıyla Anadolu'ya gelen dervişlerce etkili olmuştur. Anadolu'da Yunus Emre'yle doruk noktasına

ulaşan dinî-tasavvufî edebiyatın her dönemde her zümrede Osmanlı-Türk kültürünü oluşturmakta önemli rolü olmuştur.

Divan şairleri ve âşıklar ortak yaşadıkları kültürü, aldıkları eğitime, buldukları şiir çevresine, seslendikleri kültür çevrelerine, geleneklerine özgü edebî şekillerle ortaya koymuşlardır. Farklı şiir ve kültür çevrelerinde bulunmaları nedeniyle aralarında estetik fark vardır (Tatçı,1997:3). Âşığın şiirlerinde âşığın dünyası ve seslendiği toplum gizlidir. Âşıklar, divan şairlerinin aksine Türk, Arap, İran asıllı tarihî ve mitolojik kahramanları sembolik bir öge olarak anarlar (Tatçı,1957:427).

Âşık, hem döneminde hem de sonraki dönemlerde sesini geniş kitlelere duyurmuş bir sanatçıdır. Her edebiyat akımı gibi, âşık şiiri de kendi döneminin zihinsel atmosferinin bir sonucu olarak oluşmuştur. Âşık yaşadığı kültürel ortamla iç içedir, âşık şiiri toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle âşık şiiri arasında bir bağ vardır.

süreçte Türk şiirini şekillendirici etkisi vardır. Türklerin İslâmiyet! kabulünden sonra dünya görüşü ve yaşama biçimlerinde meydana gelen değişiklikler şiire de yansımıştır. 10.yüzyıldan başlayarak İslâmî kültür ve Arap Fars şiirinin etkisiyle Türk şiiri yeni konular ve anlatım biçimleri kazanarak yeniden şekillenmeğe başlamıştır.

Âşıklar, toplumsal konuları en çok destanlarda kullanmışlardır. Destanlar, belli bir olay üzerine koşma nazım şekliyle yazılmış âşık şiirleridir. Günlük hayatın küçük olaylarından büyük sosyal hareketlere kadar destanlar her türden olayı içine alır. Bir tarihi olayın toplum üzerindeki etkisinin bilinmesi onu temellendirme de önemlidir. Destanlarda tarihi olayın geçtiği zamana ait yaşayış, düşünüş ve inanışların izleri vardır. Toplumlari derinden etkileyen savaşlar destanlara konu olur.Destanlar bu yönleri ile eski ve yeni kültür arasında bir bağıdır. Destanlarda tarih kitaplarında yer almayan halkın duygularını buluruz. Destanlar toplumun değer verdiği kişi ve olayları anlatan halkın umut ve isteklerini yansıtmaları yönüyle hayata açık yapıya sahiptir.

Destanlarda halkın devleti nasıl değerlendirdiğine ait ipuçları buluruz. Âşıklar devletin iradeli, güçlü, adaletli, ordusu eğitilmiş ve savaş yeteneğine sahip olduğunu belirterek devletin bekası, kutsallığı düşüncelerinin halka anlatılarak Osmanlı Türk kültürünün oluşmasına olumlu katkılar sağlamıştır. Devletin gücünün toplumun dayandığı ilkeler çerçevesinde biçimlendiği düşüncesi halka anlatılarak devlete bağlılık düşüncesi pekiştirilmiştir.

Âşık şiirinde öğreticilik vazgeçilmez özelliğidir. Âşık güncel konuları halkın ilgisini canlı tutacak biçimde işler. Onlar yaşadıkları toplumun sözcüleridir. Toplumun ortak norm değerlerini şiirlerinde günlük olaylarla bağ

kurarak anlatırlar. Şiirlerinde sevgi, kardeşlik insanlık gibi evrensel değerleri bıkmadan usanmadan konu ederek halkı insanlığın ortak paydalarında birleştirmeyi kendilerine görev sayarlar. Olaylara ayna tutarak insanları iyide, doğrudan, güzelde birleştirmeye çaba sarf ederler. Toplumda aksayan bir yön gördüklerinde toplumu temsil görevini üstlenerek doğruları sıralarlar. Âşıkların öğütlemeleri ayırıcı, yargılayıcı değil birleştiricidir. Onların öğütleri yararlı, denenmiş, yaşam kesitleridir. Bu tür şiirlerin arka planında dönemin sosyal, ekonomik çarpıklıkları, yozlaşan değerler karşısında farklı davranış biçimleri sergileyen kişiler vardır (Artun,1999).

Âşıklar toplumun norm ve değerlerine ters düşen kişileri mizaha konu ederler. Onların bu türden şiirleri bireysel taşlama, toplumsal taşlama, taşlama-takılma, yalanlama-mübalağa şiiri olmak üzere dört grupta toplanabilir. Bunlar eğlendirme, düşündürme, eğitim, eleştirme amaçlıdır.

İnsan-insan, insan-toplum ilişkilerini irdeleyen eleştiren boyutuyla işlevseldir (Artun,1999:209-224). Halk kültürü geleneğinde kıssadan hisse alma deyimini yaygındır. Âşıklar, öğüt vermeyi, yol göstermeyi âşıklığın gereği sayar, halk da bekler. Âşıkların bu türden şiirlerini incelediğimizde öğüdün insan ve toplum üzerine kurulduğunu görüyoruz. Âşıklar bir insanda olması gereken özellikleri şu başlıklarda toplarlar. Dürüst, sır saklayan, yapıcı, sözünde duran, büyüğünü seven, dosta sadık, zorda kalana yardım eden vb. Bir insanda olmaması gereken özellikler ise şu şekilde sıralanır. Gururlu, hırslı, öfkeli, insanları küçük görme, emanete hıyanet etme, dedikodu yapma, kötülüğe kötülükle karşılık verme, ün ve servetin tutsağı olma vd. Âşıklar, toplumun yapı taşlarından olan sosyal normların taşıyıcısı, takipçisi, denetleyicisi olmaları yönüyle işlevseldir. Birlik beraberlik öğütlerler. Onlar dinî-nasihahat konulu şiirlerinde Allah, Peygamber sevgisini işleyip İslâmî ahlakın kurallarına uyulmasını öğütlerler. Bunlar; kutsal değerlere bağlılık, insanları iyiyeye doğruya ulaştırma çabası, dinin gereklerini yapma vd.dir.

Âşıklar yiğitlenmelerinde halkın ortak duygu ve düşüncelerini dile getirmeleri bakımından Osmanlı-Türk kültürünün korunmasında, yaşatılmasında hizmet verirler. Onlar vatan, bayrak, özgürlük gibi yüksek ahlaki değerleri telkin ederler. Savaşı konu alan şiirlerinde halkın duygu ve düşüncelerini yansıtarak sosyal tarihe kaynaklık ederler (Artun,1999).

Âşıklar, mutasavvıf olmasalar da, tekke âşıklarıyla aynı motifleri kullanarak mecazi aşkla, gerçek aşk arasında bir köprü, bir bağ kurmuşlardır. Bu yolla geniş anlamlı ve daha geniş çevreye hitap edecek bir şiir estetiğine ulaşmışlardır. Âşık edebiyatıyla, divan edebiyatı dil ve üslup yönünden farklı özellikler gösterir. Âşık edebiyatının beslendiği ve geldiği çevrelerin diliyle divan edebiyatının dili arasında büyük farklılıklar vardır. Âşıkların günlük konuşma dilini kullanmaları, şiirlerini saz eşliğinde söylemeleri, divan şiirinin

üst kültürünü yakalamayan geniş halk kitleleriyle kolaylıkla bütünleşmesini sağlamıştır. Âşıklar Osmanlı-Türk kültürünün belirleyici dinamiklerinden olmalarının yanı sıra Türk dilinin doğal gelişimine ve Türk diliyle şaheserler yaratacak edebiyata zemin hazırlamışlardır.

SONUÇ

Âşık şiiri, divan şiiri, tekke şiiri gibi Osmanlı -Türk kültürünün en önemli belirleyici dinamiklerinden ve başlıca anlatım kaynaklarından biridir. Âşıkların şiirlerinden söylendiği dönem Türk halkının estetik modelini, beğenilerini, ahlak anlayışını, insana, topluma, dünyaya bakışını vd. öğrenebiliriz. Âşıklar, toplumu örnek değerler çevresinde toplamaları yönüyle işlevseldirler, âdeta kültürün oluşup, kökleşip, yayılmasında birer kültür gönüllüleridir.

Anadolu'da oluşan, şekillenen ve gelenekselleşerek günümüze kadar gelen âşık şiiri, Osmanlı döneminin sosyo-kültürel şartları içinde Osmanlı-Türk kültürünün yurt tutulan Anadolu'da kök salıp boy atmasında önemli rol oynamıştır. Dış kaynakların baskılarına rağmen milli özden kopmadan geniş kitlelerin beğenisini kazanıp bir gelenek olmuştur.

Âşıklar bağlı buldukları geleneği ve halk kültürünün bütün değerlerini şiirlerinde ifadelendirerek Osmanlı-Türk kültürünün ortak bir yaşam ve değerler bütünü olmasına çağlar boyu hizmet etmiştir. Âşıklar seslendikleri kitlenin önündedirler. Bu yönleri onları ve öğütlerini daima önemli kılmıştır. Onlar şiirlerinde devletin birliği beraberliğini işleyerek devletin bekasının önemini anlatırlar, insanlığı sevgi ve kardeşlik, insanlık gibi ortak değerlerde birleştirme çabası verirler.

Sanat ürünleri toplumun yapısından soyutlanamaz. Bunlar toplumsal ilişkilerden doğan olgulardır. Her toplumun kendine özgü acıları, sevinçleri, umutları özlemleri, tepkileri kısacası kendine özgü bir iç dünyası vardır. Bu iç dünyanın birikimleri sanatçılarca, sanat ürünlerinde dile getirilir. Edebî eserler yaşayan kültür topluluğunun ortak dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillenir (Artun,1196:295-296). Sanatçılar da eserleriyle toplumun kültürüne katkıda bulunurlar.

Âşıklar halkın ortak duygu ve düşüncelerini özellikle sosyal ve tarihî konulu şiirleriyle dile getirerek geniş kitlelere yayarak Türk kültürünün taşımacılığını, koruyuculuğunu yaparlar. Âşık tarzı şiir toplumun ihtiyacına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Toplum bilinciyle bu şiirler arasında bir bağ vardır. Bir tarihi olayın toplum üzerinde etkisinin bilinmesi onu temellendirmekte önemlidir. Bu yönüyle âşık şiirinin bir bölümü sosyal tarihe kaynaklık eder.

Âşık şiiri eski Türk şiiri öğelerini bünyesinde barındırıp günümüze getirerek Türk kültürünün sürekliliğine katkı sağlamıştır. Âşıklar şiirlerinde

tasavvuf düşüncesini halk dili ve kültürüyle bütünleştirerek işlemişler ve Anadolu'da Moğol istilası sonrası maddî manevî yıkıma uğrayan insanları ortak duygularda birleştirerek yeni bir yurt kurulmasında olumlu bir katkı sağlamışlardır.

Âşık şiiri, divan şiiriyle, Tekke şiiriyle geçişlerle bağ kurarak zümreler arası alış verişin sağlanmasında köprü görevi yapmışlardır. Divan şairi aydınlar arasında Osmanlı kültürünü yayarken âşıklar da halk aydını olarak Osmanlı - Türk Kültürünü halk arasında yaymışlardır. Halkın Osmanlı Türk kültürü çevresinde toplanmalarına yardımcı olmuşlardır.

Sonuç olarak, âşık şiiri halk arasında mayalanmış, halkın kültür yapısını, dokusunu şekillendirmekte önemli rol oynamıştır. Toplum bilinciyle âşık şiiri içindedir. Âşık, toplumun yaşamakta olduğu serüveni sorgulayıp anlamaya çalışarak Türk insanını her boyutuyla kavrayıp aydınlatma çabasıyla Osmanlı-Türk kültürünün belirleyici dinamiklerinden birisi olmuştur

KAYNAKÇA

- Artun, Erman;1996, Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve âşık Feymani,Adana
- Artun, Erman;1996, Adanalı Âşıkların Şiirlerinde Kıbrıs Barış Harekatı, Kıbrıs Araştırmaları Dergisi, C.2, Sayı.4 Kkct,
- Artun, Erman;1999, "19 Yüzyıl Osmanlı Dönemi Ortadoğu Sosyal Tarihine Bir Kaynak" Âşık Esrarînin Vehhabi Destanı, Fırat Üniversitesi I. Milletlerarası Ortadoğu Sempozyumu, Elazığ
- Artun, Erman;1999, Adana Âşıklık Geleneğinde Nasihat (Öğütleme) 1.Balıkesir Üniversitesi Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Balıkesir
- Artun, Erman;1999, Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Mizah, Folklor Edebiyat, 1999/1, Sayı 17, Ankara
- Artun, Erman;1999, Günümüz Adana Âşıklık Geleneğinde Yiğitleme (Yiğit Üstüne Türkü) Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu Armağanı, İzmir
- Çetin, İsmet;1997, Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri, Ankara
- Eraslan, Kemal;1994, Divan-I Lugat-İt Türk'te Aruz Vezniyle Yazılmış Şiirler, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1991, Ankara
- Güvenç, Bozkurt;1993,Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları, Ankara
- Kaplan, Mehmet;1981, Tip Tahlilleri, Türk Edebiyatında Tipler, İstanbul
- Köprülü Fuat;1981,Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul
- Kut, Günay;1994, 13.Yüzyılda Anadolu'da Şiir Türünün Gelişmesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten1991, Ankara
- Ocak, Ahmet Yasar;1984, Türk Halk İnançlarında Ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri, Ankara
- Tatçı, Mustafa; İslâmî Türk Edebiyatında Türklerle İlgili Bazı Meseleler, Edebiyattan İçeri, Ankara
- Tatçı, Mustafa;1957, Âşık Şiirinde Şahısları Telmih Eden Bazı Tesbitler, Edebiyattan İçeri, Ankara